

Edvard Protner*

Razvoj zakonodaje s področja zasebnih šol na Slovenskem s posebnim poudarkom na zasebnih ženskih učiteljskih¹

The development of legislation relating to private schools in Slovenia, with an emphasis on private teacher collages

Izvleček

V članku sledimo razvoju osnovnošolske zakonodaje od prvih posegov države na to področje. V ospredju pozornosti je odnos med državo in Cerkvijo, ki si je prizadevala ohraniti dominantno vlogo na tem področju. Analiziramo okoliščine in zakonske rešitve, ki so Katoliško cerkev prisilile, da je začela ustanavljati zasebne šole – pri tem je posebna pozornost namenjena ustanovam, ki so izobraževale učitelje. V ospredju je ugotovitev, da je Katoliška cerkev začela v večjem obsegu ustanavljati lastne konfesionalne šole šele po revolucionarnem letu 1848, ko jo je zakonodaja na področju šolstva statusno izenačila z drugimi veroizpovedmi, vendar to ne velja za šolanje žensk. Redovnice na Slovenskem so izobraževanje učiteljic organizirale že v času, ko država do tega izobraževanja še ni pokazala nobenega interesa. V tej fazi razvoja je bila to edina oblika formalnega izobraževanja žensk, ki jim je omogočala zaposlitev in ekonomsko osamosvojitve.

Abstract

The article traces the development of primary school legislation from the first state interventions in this area. It focuses on the relationship between the state and the Church which strove to maintain a dominant role in schools. The article analyses the circumstances and legal measures that forced the Catholic Church to begin establishing private schools, with special attention to the institutions that educated teachers. At the forefront is the conclusion that the Catholic Church began to found its own religious schools only after the revolutionary year of 1848, when the legislation pertaining to education assigned the Catholic faith the same status as other religions. But this did not apply to women's education. Nuns began organising the training of female teachers at a time when the state still showed no interest in this field. At this stage of development, this was the only kind of formal education for women that facilitated employment and economic independence.

* izr. prof. dr. Edvard Protner, Filozofska fakulteta univerze v Mariboru, Oddelek za pedagogiko, e-pošta: edvard.protner@um.si

1 Članek je bistveno dopolnjena verzija predavanja, ki je bilo oktobra 2012 predstavljeno na mednarodnem znanstvenem simpoziju v Mariboru The Development of Teacher Education in the Countries of Central and South-Eastern Europe (<http://events.ff.uni-mb.si/dte/>) in objavljeno v Edvard Protner, Razvoj privatnih ženskih učiteljskih škola u Sloveniji. Anali za povijest odgoja, 2013, vol. 12, str. 41–54. Kot znanstveni članek je bilo besedilo objavljeno tudi v Edvard Protner, The development of private education regulation in the field of teacher training in Slovenia. History of education & children's literature, 2013, vol. 8, no. 1, str. 17–41. Ker utegne biti vsebina članka zanimiva za domačo strokovno javnost in je objava v slovenskem jeziku v domači publikaciji bistveno bolj dostopna, objavljamo tukaj nekoliko prirejeno verzijo z drugačnimi poudarki.



*Uršulinski samostan v Ljubljani s cerkvijo in šolami.
(v Jasna Kogoj, Uršulinke na Slovenskem, 1982, str. 29)*

V razvoju šolstva na Slovenskem je bila vse do druge polovice 18. stoletja tradicionalna nosilka šolskega izobraževanja predvsem Katoliška cerkev, pri tem pa ne smemo spregledati različnih oblik šolskega in nešolskega izobraževanja, ki je zadovoljevalo potrebe in interese lokalnih skupnosti (trgovine in obrti v mestih) ter izobraževanja na domu. Prelom v tradiciji dominacije cerkve na področju izobraževanja predstavlja ustanovitev Študijske dvorne komisije leta 1760,² vendar je njen vpliv ostal tudi po tem, ko je cesarica Marija Terezija šolstvo opredelila kot »politicum«³ – torej stvar države – izredno močan in po letu 1805 celo dominanten. Takšen položaj cerkve na področju šolstva se ni začel krhati, ker bi država cerkvi začela odvzemati njene šolske privilegije, temveč zato, ker se je začela (po letu 1848, kot bomo pokazali v nadaljevanju) uveljavljati ena temeljnih zahtev meščanske družbe, da ima vsak državljan pravico ustanoviti zasebno šolo ali na takšni šoli učiti, če izpolnjuje ustrezne pogoje. Skupaj z ustavno pravico, da sta znanost in pouk svobodna, se je zgodil tisti premik v sekularizaciji družbe, ki je cerkev prisilil, da zaradi uresničevanja svojih interesov, ki jih javne državne šole niso več uresničevale v dovolj velikem obsegu, začne ustanavljati svoje šole. Na področju izobraževanja učiteljev se je to zgodilo več kot stoletje po ustanovitvi Študijske dvorne komisije.

2 Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs. III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984, str. 84.

3 Ibid, str. 98.

V članku sledimo konstituiranju izobraževanja osnovnošolskih učiteljev v sklopu razvoja osnovnošolske zakonodaje. Pri tem izrišemo temeljne sistemske poteze, vzporedno pa posebno pozornost namenimo zakonskim okvirom, ki so omogočali in usklajevali delovanje zasebnih šol. Pri tem nas posebno zanimajo zasebne šole, ki so izobraževale učitelje. Na večjem delu današnje Slovenije je (do njenega razpada) veljal pravni red avstro-ogrske monarhije. Videli bomo, da so edino obliko zasebnega izobraževanja učiteljev tukaj organizirale redovnice. To velja tudi za obdobje med obema svetovnima vojnama, ko se je Slovenija znašla v novi državi: Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (pozneje Kraljevini Jugoslaviji). Po drugi svetovni vojni se je tradicija zasebnega izobraževanja učiteljev ukinila, kar opišemo v zaključku.

Izobraževanje učiteljev v obdobju 1. avstrijskega osnovnošolskega zakona

Ustanovitev študijske dvorne komisije leta 1760 je napovedala namen države, da začne intenzivneje posegati na šolsko področje. Država je potrebovala (ob ekonomsko učinkovitih) tudi moralno oblikovane državljane, ki ne bi bili podložni le zaradi nevednosti, temveč bi sami spoznali smisel in namen *razumno* organizirane države. Dvig splošne izobrazbe preprostega ljudstva naj bi državi zagotovil večjo ekonomsko in politično učinkovitost. To nalogo pa je lahko opravljal le učitelj z znanjem, ki ga je predpisala država,⁴ ko je bila leta 1774 uzakonjena *Splošna šolska naredba* (avtor je bil Ignaz von Felbiger).⁵ V njej se je ob vsebinski in organizacijski podobi obvezne osnovne šole prvič uveljavilo tudi sistematično izobraževanje učiteljev kot pogoj za opravljanje učiteljskega poklica.

Državna ureditev izobraževanja v drugi polovici 18. stoletja ni bila prvenstveno usmerjena proti cerkvenemu monopolu na tem področju, saj so bile cerkvene šole še naprej del javnega šolskega sistema. Država je posegla predvsem na področje zasebnega pouka na domu, ki je pomenil preveliko konkurenco javni šoli, hkrati pa se je izmikal kontroli in idejnemu poenotenju, h kateremu je težila oblast.

Splošna šolska naredba ni na novo vzpostavljala šolske mreže – za kaj takega je bilo tudi premalo sredstev. Tretji člen zakona je pojasnjeval, da pri uveljavljanju osnovnih šol (trivialk, glavnih šol in normalk) »nikakor ni namen, vse te šole na novo ustanoviti in povsod nastaviti nove učitelje; veliko bolj naj se predvsem že delujoče šole ustrezno uredijo, že nastavljene učitelje pa naj se usmeri v spoznavanje za naše dedne dežele predpisanega učnega načina«. V tem smislu je zakon izrecno predpisal, da ostaja pravica do ustanavljanja in vzdrževanja šol še naprej vsem tistim (»cerkvenega ali posvetnega

4 Prim. Edvard Protner, *Pedagogika in izobraževanje učiteljev (1919–1941)*, Nova Gorica: Educa, 2000.

5 Vsebinsko povzemamo po: Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern. Zakon je ponatisnjen v: H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, op.cit., str. 491–501.

stanu, ženskega ali moškega spola»), ki so jo imeli že pred uveljavitvijo zakona. Bistvo državne intervencije se kaže v zahtevi, da ne sme dobiti učiteljske službe nihče, »ki o predpisanem učnem načinu ni dobro podučen in ki ni opravil izpita na normalki«.

Formo in vsebino izobraževanja učiteljev je predpisal peti člen, ki je pojasnjeval delo normalk – šol, ki naj bi predstavljale normo novega učnega načina v glavnih mestih posameznih dežel. Bodoči učitelji naj bi se na teh šolah seznanili z vsebino osnovnošolskega pouka, spoznali naj bi učno metodo in jo tudi praktično vadili, seznanili bi se naj z osnovami vzdrževanja šolske discipline, vodenjem šolskih katalogov in z »vedenjem pri nadzoru«. Kako močna je bila želja države po poenotenju kurikula, kaže zahteva, da se morajo tudi vsi tisti, ki želijo postati hišni učitelji, seznaniti z znani, ki jih morajo posedovati za opravljanje učiteljskega poklica.

Zakon izobraževanja učiteljev sicer ni podrobno predpisal, je pa pomemben sedmi člen, ki za to, da bi se doseglo »poenotenje učnega načina«, ne predpisuje samo enakih učbenikov za učence, temveč tudi za učitelje. Bodoči učitelji so morali preštudirati Felbigerjev priročnik, imenovan Metodna knjiga (Methodenbuch)⁶ – ta naj bi jim pojasnil ravnanje v vsakem segmentu njihovega poklica. V tem priročniku je pravzaprav zajeta celotna vsebina učiteljskega izobraževanja – zakon je v tem členu posameznim »bolj nadarjenim« učiteljem sicer dovoljeval tudi branje drugih knjig s podobno vsebino, ki bi jim razširile znanje, toda že naslednji člen je vsebino učiteljeve izobrazbe znova omejil predvsem na Metodno knjigo. V tem členu je zakon predpisal nekaj temeljnih didaktičnih usmeritev osnovnošolskega pouka, pri čemer izstopa zahteva po uveljavitvi kolektivnega pouka v sklopu skupnega branja, uporabi tabel in pri metodi črkovanja. Vse to je natančno pojasnjevala Metodna knjiga, ki so ji morali učitelji – skladno z zakonom – »natančno slediti«.

Naloga izobraževanja učiteljev je bila v tej prvi zakonsko predpisani obliki izredno preprosta: vsi, ko so se nameravali na kakršen koli način ukvarjati z elementarnim izobraževanjem otrok, so se morali seznaniti z navodili Metodne knjige in obvladovanje vsebine dokazati z izpitom. Centralna ustanova za izobraževanje učiteljev na slovenskem ozemlju je bila takrat normalka v Ljubljani, ki je od leta 1777 naprej izvajala tečaje za učitelje.⁷ Te tečaje so morali (skladno z zakonom) obiskovati tudi hišni učitelji in duhovniki oziroma študenti teologije.

Ta prva institucionalna forma izobraževanja učiteljev je torej posledica državne intervencije na področje, ki je bilo prej povsem podrejeno cerkvi in zasebni iniciativi domačega okolja. Toda na tem mestu nas zanima razvoj izobraževanja učiteljev v zasebnem šolstvu.

6 Kljub univerzalnemu namenu je bil priročnik prezahteven za uporabo v učiteljskem izobraževanju, zato je Felbiger leta 1777 izdal skrajšano verzijo pod naslovom »Jedro metodne knjige, posebno za podeželske učitelje cesarsko kraljevih dežel« (Kern des Methodenbuches, besonders für Landesschulmeister in den k.k. Staaten). Še istega leta je bilo to delo prevedeno v slovenski jezik in po mnenju Vlada Schmidta gre za prvo pedagoško knjigo v slovenščini. (Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I., Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 215). Vsebinsko te knjige je predstavljala minimalno zahtevano znanje na zaključnem izpitu.

7 Ibid., str. 204.



Ljubljana – Uršulinski samostan. (SŠM, fototeka)

Prve zasebne šole za izobraževanje učiteljic

Katere šole je bilo v zakonski uskladitvi *Splošne šolske naredbe* mogoče šteti med zasebne šole? Razmejitev je tukaj zelo negotova, saj bistvo *Splošne šolske naredbe* ni uveljavljanje splošne šolske obveznosti z ustanavljanjem državnih šol, temveč predvsem poenotenje in podreitev vseh obstoječih ter novo ustanovljenih šol skupni zakonski uskladitvi. Zdi se, da je potrebno zametek razvoja zasebne iniciative na področju izobraževanja učiteljev iskati tam, kjer država ni dovolj jasno in enoznačno predpisala in zadovoljila potreb določene socialne skupine – v tem primeru so bile to ženske. *Splošna šolska naredba* je sicer predpisala šolsko obveznost za otroke obeh spolov in predvidela, da je potrebno tam, kjer obstajajo pogoji, ustanavljati dekliške šole, vendar nikjer ne omenja učiteljic in očitno je, da ima – ko omenja izobraževanje učiteljev – dejansko v mislih samo izobraževanje moških učiteljev. Res je, da žensk, ki bi se ukvarjale s poučevanjem, takrat ni bilo veliko, pa vendar ni bilo mogoče spregledati uveljavljenega poučevanja ženskih ročnih del in seveda vseh oblik poučevanja, ki so ga izvajale redovnice v ženskih samostanih. Tradicija ženskih samostanov na Slovenskem sega v 10. stoletje. Z izobraževanjem deklet so se na tak ali drugačen način ukvarjali različni redovi, vendar sta z vidika razvoja institucionalizirane forme izobraževanja učiteljev za našo razpravo pomembna dva redova, uršulinke⁸ in šolske sestre.⁹

8 Samostane na slovenskem etničnem ozemlju so imele v Celovcu (1670) in Gorici (1672) ter v Ljubljani (1702), Škofji Loki (1782) in Mekinjah (1902). Prim.: Jasna Kogoj, *Uršulinke na Slovenskem*, Ljubljana: Uršulinski provinciat v Ljubljani, 1982.

9 Šolsko delo so organizirale v Mariboru od leta 1864 naprej. Leta 1869 je bila ustanovljena samostojna kongregacija šolskih sester sv. Frančiška Asiškega. Prim: *Kronika matrne hiše šolskih sester v Mariboru 1864–1919, 1914–1922 in 1939–1941*, Ljubljana: Kongregacija šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, Mariborska provinca, 2006.

Čeprav *Splošna šolska naredba* ni omenjala izobraževanja učiteljic, pa je bilo določilo, da morajo vsi, ki se nameravajo ukvarjati s šolskim poučevanjem, opraviti preizkus znanja na normalki, splošno zavezujoče in je torej veljalo tudi za redovnice. Ker pa tečaji za izobraževanje učiteljev na normalkah niso bili namenjeni ženskam, so se morale redovnice (pa tudi posvetne učiteljice in posvetne osebe, ki so se nameravale ukvarjati s šolskim poučevanjem), znajti drugače. Za Slovenijo je značilen primer uršulinskega samostana v Ljubljani, kjer zasledimo prvo obliko zasebnega učiteljskega izobraževanja.

Osrednja pozornost uršulink je bila tradicionalno povezana z izobraževanjem in ustanavljanjem šol. V Ljubljano so prišle leta 1702 in še istega leta so dobile dovoljenje za odprtje šole za dekleta. Tako imenovano notranjo šolo so obiskovala dekleta, ki so v samostanu tudi bivala, zunanjo šolo pa dekleta, ki so bila čez dan v šoli, zvečer pa so se vračala domov. To zunanjo šolo so obiskovala dekleta iz različnih slojev in je bila za večino brezplačna.¹⁰ Z uveljavitvijo *Splošne šolske naredbe* in s tem tudi splošne šolske obveznosti se je v Ljubljani pojavilo vprašanje, ali bi bilo potrebno za dekleta ustanoviti samostojno šolo. Zadrego je razrešil Felbiger, ki je ocenil, da v Ljubljani ni potrebna posebna dekliška šola, če so uršulinke pripravljene poučevati po novi metodi.¹¹ Ker uršulinke te metode niso mogle spoznavati na normalki, saj po tedanjih pojmovanjih takšna koedukacija moških in žensk ni bila sprejemljiva, je bilo potrebno najti drugačno obliko. Tako kot se je ob začetku šolske reforme večina ravnateljev normalk seznanila z novostmi in usposobila za izobraževanje učiteljev,¹² se je v primeru izobraževanja uršulink na Dunaju primerno pedagoško usposobila neka gospodična Kohllöffel, ki so jo nato leta 1778 na cesarske stroške poslali poučevat uršulinke v Ljubljani in v Gorici pedagoške predmete.¹³ Ob navzočnosti referenta za šolske zadeve, grofa Janeza Nepomuka Edlinga,¹⁴ je nekaj redovnic (z odliko) opravilo izpit pedagoške usposobljenosti.¹⁵ Da je država povsem samoumevno sprejemala izobraževanje, ki so ga organizirale cerkvene ustanove kot del javnega šolskega sistema, dokazuje dejstvo, da je Felbiger poznal delovanje ljubljanskih uršulink in zaradi dobrega dela leta 1779 njihovo šolo celo priporočil za podporo.¹⁶

Podobno kot uršulinke v Ljubljani so tudi uršulinke v Škofji Loki problem pedagoškega izobraževanja učiteljic v njihovih šolah reševale tako, da so (okrnjeno) obliko pedagoškega tečaja organizirale za svoje potrebe. V Ljubljani jim je predaval vsakok-

10 Marija Jasna Kogoj, Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo, Uršulinski samostan v Ljubljani na prehodu iz avtonomije v Rimsko unijo, s posebnim poudarkom na šolstvu v letih 1868 in 1918, Ljubljana: Družina, 2006.

11 Ibid., str. 150

12 Tako se je usposobil tudi prvi ravnatelj ljubljanske normalke Kumerdej.

13 Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I., str. 215.

14 Bil je zelo angažiran pri uveljavljanju osnovnega šolstva in pedagoškem izobraževanju na Kranjskem – prav on je bil prevajalec prej omenjene knjige »Jedro metodne knjige« (glej opombo 6).

15 Kogoj, Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo, str. 150.

16 Ibid.

ratni ravnatelj normalke (duhovnik) ali pa jih je poučeval (kot npr. v Škofji Loki) katehet na njihovi dekliski šoli. Izpit, ki so ga opravljale v navzočnosti škofijskega šolskega nadzornika, se ni razlikoval od pedagoškega izpita moških kandidatov.¹⁷ Meja med javnim in zasebnim izobraževanjem je bila takrat še vedno toliko zabrisana, da te oblike izobraževanja ne moremo enoznačno opredeliti kot zasebno, pa vendar je tukaj možno videti zametek poznejše forme zasebnega izobraževanja učiteljev oziroma učiteljic v Sloveniji. Očitno je bilo pedagoško izobraževanje pri uršulinkah v Ljubljani tako bogato in uveljavljeno, da so leta 1806 dobile pravico do poučevanja pedagoških predmetov – dejansko je to pomenilo, da so dobile pravico izobraževati učiteljice v takrat uveljavljeni obliki pripravnice (preparandij).¹⁸ Ta pravica sovпада z uveljavitvijo 2. avstrijskega osnovnošolskega zakona, imenovanega *Politična šolska ustava* (Politische Schulverfassung) iz leta 1805.

Izobraževanje učiteljev v obdobju 2. avstrijskega osnovnošolskega zakona

Gre za zakon, ki je nastal pod močnim vplivom duhovščine in ki je nadzor nad šolstvom – drugače kot 1. osnovnošolski zakon, ki je predvideval posvetni nadzor – prepustil Katoliški cerkvi.¹⁹ To ne pomeni, da se je država umaknila v ozadje – prej gre za okrepljeno sodelovanje pri zasledovanju ciljev vzgoje in izobraževanja, pri katerih sta si bili država in Katoliška cerkev enotni. Duhovniki, ki so nadzirali šole, so to funkcijo opravljali kot državni uslužbenci. Poglejmo si najprej zakonska določila, ki so (podobno, vendar sedaj bolj podrobno kot *Splošna šolska naredba*) opredeljevala izobrazbo učiteljev v javnih in zasebnih šolah.

Osmo poglavje *Politične šolske ustave*²⁰ z naslovom Izobraževanje katehetov, učiteljev, učiteljic, pomočnikov, zasebnih učiteljev in hišnih vzgojiteljev (*Hofmeister*) je opravljen izpit iz katehetike in pedagogike zahtevalo od vseh duhovnikov in redovnikov v javnih ali samostanskih šolah. Prav tako so morale izpit pred najvišjim nadzornikom opraviti kandidatke za poučevanje v ženskih samostanih in v šolah za dekleta, ne glede na to, ali je šlo za javne ali zasebne šole. Zakon je tudi od vseh tistih, ki bi želeli ponuditi inštrukcije v zasebnih hišah, zahteval obiskovanje pedagoških predavanj na normalki ali na glavni šoli. Nasploh ni smel poučevati nihče, ki ni imel opravljenega izpita iz »pedagoškega kurza«.

Iz določila razberemo, da je zakon razlikoval javne, samostanske (očitno katoliške) in zasebne šole. Posebna kategorija pa so bile šole za pripadnike nekatoliških veroizpovedi – pravzaprav smemo predvsem te šole razumeti kot zasebne šole v da-

17 Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I, str. 215.

18 Kogoj, Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo, str. 173.

19 Okoliščine nastanka in njegovo vsebino natančno analizira Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens in z ozirom na razmere v Sloveniji. Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, II, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.

20 Vsebinsko povzemamo po Politische Verfassung der deutschen Schulen in den K.K. deutschen Erbstaaten, Wien, 1806.



Ljubljana, Zavod uršulink. (SŠM, fototeka)

našnjem pomenu besede. Triindvajseto poglavje zakona je določalo, da če želijo imeti pripadniki nekatoliških veroizpovedi svojo šolo, jo smejo ustanoviti, vendar na lastne stroške.²¹ Njihovi učitelji so morali, tako kot učitelji katoliških otrok, poučevati predmete »na predpisani način, kot ga izvaja normalka ali glavna šola«, in morali so imeti ustrezno spričevalo. Na Slovenskem takrat ni bilo kakšne večje in trajnejše nekatoliške zasebne cerkvene šole, obstoječih katoliških (samostanskih) šol pa zakonodaja ni obravnavala kot zasebnih v istem smislu kot zasebnih šol drugih konfesij. Nasploh je mogoče reči, da si država in Katoliška cerkev tudi v prvi polovici 19. stoletja nista prizadevali zakonsko urediti področja zasebnega šolstva, saj Katoliška cerkev svojih šol ni pojmovala kot zasebnih, država pa se je s tem povsem sprijaznila. To dobro ilustrira dejstvo, da je Franc I. avgusta 1828 predlagal, da bi bodoče osnovnošolske učitelje po škofijah izobraževali v semeniščih ali samostanih. Pri tem je bila v ospredju želja za formiranje ustrezne pobožnosti in politične lojalnosti učiteljev. Katoliška cerkev je z idejo sicer soglašala, vendar do realizacije ni prišlo predvsem zaradi stroškov, ki bi jih v tem primeru cerkev sprejela nase.²² Tiste zasebne (nekatoliške in posvetne) šole, ki so obstajale, so bile nenehno podvržene državnemu pritisku in omejevanju – zasebna šola je lahko delovala le na podlagi dovoljenja in strogega nadzora političnih oblasti, poučevali pa so lahko le učitelji, ki jih je potrdila katoliška cerkvena oblast.²³

21 Tu se Politična šolska ustava sklicuje na določbe z dne 25. in 31. januarja 1782 in 14. novembra 1783.

22 Vlado Schmidt, Učiteljsko izobraževanje na Slovenskem v prvi polovici 19. stoletja. V: Sodobna pedagogika, IX, št. 5–7, 1958, str. 194.

23 Adolf, Ficker, Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. Aus Anlaß der Weltausstellung 1873. 1. del. Geschichte, Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens. Wien: Beck'sche k.k. Universitäts – Buchhandlung, 1873, str. 24–25.

Na področju izobraževanja učiteljev novi šolski zakon ni prinesel nič bistveno novega – še naprej se je odvijalo v obliki nekajmesečnih »preparandnih« tečajev na normalkah in (odslej v večjem obsegu) tudi glavnih šolah. Kandidati za učitelje trivialk so obiskovali trimesečni tečaj na okrožni glavni šoli, kandidati za učitelje glavnih šol pa so obiskovali šestmesečne tečaje na normalkah. Ravnatelji normalk in glavnih šol so bili praviloma duhovniki – na tečajih so predavali pedagogiko, medtem ko so učitelji normalk in glavnih šol kandidate praktično uvajali v njihovo delo. Po opravljenem tečaju je kandidat opravil preizkus v navzočnosti dekanjskega šolskega nadzornika.²⁴

Na Slovenskem je bila ena od ovir pri tako zamišljenem izobraževanju učiteljev to, da kandidatov za ta poklic kljub skromnim zahtevam ni bilo dovolj. Drugi razlog pa je bil v tem, da ni bilo dovolj ravnateljev, ki bi lahko kandidatom predavali pedagogiko, in vzornih učiteljev, pri katerih bi lahko kandidati hospitirali. V teh razmerah ni bilo nič neobičajnega, da je kakšna šola – celo trivialka – dobila dovoljenje za organiziranje učiteljskega tečaja zaradi vzornega učitelja, ki je tam poučeval.²⁵ S takšno utemeljitvijo so najverjetneje dobile pravico za organizacijo pedagoških tečajev tudi uršulinke, ki so na ta način hkrati reševale tudi vprašanje izobraževanja učiteljic, saj na pedagoških tečajih še naprej ni bilo koedukacije. Toda pravica do izvajanja pedagoških predmetov še ne pomeni institucionalne osamosvojitve – to je zgolj pomoč pri pripravi na izpite, ki jih je nadziraj zunanji nadzorni organ.

Konstituiranje zasebnega izobraževanja učiteljic pri uršulinkah v Ljubljani

Pri uršulinkah v Ljubljani je v letih 1817 do 1839 kot profesor pedagogike in metodike deloval ravnatelj samostanske šole, ki je bil hkrati tudi šolski katehet in samostanski spiritual. Kasneje so kandidatke pripravljali na izpit zunanji profesorji²⁶ – najverjetneje iz ljubljanske normalke. Tudi v Škofji Loki je kandidatke poučeval kar katehet na njihovi dekliški šoli.²⁷

Vsekakor smemo sklepati, da se je zahtevnost in vsebina izobraževanja učiteljic v uršulinskih samostanih prilagajala zakonskim zahtevam za moške učitelje, vendar je ostajala institucionalizacija izobraževanja učiteljic še naprej neurejena – in to ne samo pri nas, temveč v vseh deželah habsburške monarhije. Tudi tam so v organizaciji izobraževanja učiteljic prišle najdlje uršulinke, vendar tega izobraževanja ni mogoče razumeti kot institucionalno samostojnega, saj so se izpiti še naprej opravljali pred ravnateljem (moške) normalke.

24 Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, II, str. 18.

25 Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs, III, str. 232.

26 Kogoj, Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo, str. 173.

27 Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, II, str. 169.

Prvi premik v organizaciji samostojnega izobraževanja učiteljic se je zgodil leta 1840, ko je cesar Ferdinand I. samostanu uršulink na Dunaju podelil pravico odpreti reden »pedagoški tečaj za izobraževanje ženskih učnih individuumov«.²⁸ Ta odločitev je kot dodatek k zakonu dobila tudi sistemsko potrditev in že januarja 1841 je ome-njeni tečaj začel z delom. Čeprav je to področje sedaj dobilo zakonsko podlago in je postala potreba po izobraževanju učiteljic tudi splošno priznana, se po tem vzorcu ni osamosvojilo veliko uršulinskih učiteljskih tečajev: Gönner omenja, da se je to zgodilo le pri uršulinkah v Celovcu leta 1851 in pri uršulinkah v Salzburgu leta 1865. Prizade-vanje uršulink za osamosvojitev v Linzu je bilo uspešno šele leta 1871, ko so po novem šolskem zakonu že lahko organizirale (zasebno) žensko učiteljišče.²⁹

Poudariti je potrebno dejstvo, da medtem, ko je bilo izobraževanje učiteljev moškega spola od začetnega konstituiranja naprej vpeto v institucionalno obliko izobraževanja, ki jo je ustanovila in predpisala državna oziroma posvetna oblast (te-čaji na normalkah in glavnih šolah), izobraževanje učiteljic od samega začetka naprej prepuščeno zasebni iniciativi oziroma ženskim samostanom, ki so se ukvarjali z izo-braževanjem deklet. Tudi po tem, ko je začela to področje zakonsko urejati država, je ostalo izobraževanje učiteljic predvsem v pristojnosti ženskih samostanskih redov ali pa so se posvetne učiteljice za poklic usposabljele same in si dovoljenje za poučevanje pridobile z opravljanjem izpita. Očitno je tudi država pristajala na (v različnih družbe-nih slojih navzoče) predsodke, da ženske niso primerne za opravljanje javnega poklica, kot je poučevanje. Zasebno izobraževanje učiteljic v ženskih samostanih je v tem smis-lu imelo pomembno vlogo pri preseganju tega stereotipa in pri emancipaciji žensk, čeprav v osnovi to ni bil njihov namen. Zasebna oziroma cerkvena iniciativa na tem področju je imela izrazito socialno ozadje: ženski samostani so skrbeli za izobraževanje lastnega učiteljskega naraščaja zato, ker za to ni poskrbela država. Toda dogodki revo-lucionarnega leta 1848 in zakonodaja, ki je od takrat naprej urejala zasebno šolstvo, so že nakazovali spremenjen položaj Katoliške cerkve, ki se kaže v spremembi razlogov za organizacijo lastnih izobraževalnih ustanov. Namesto socialnih so sedaj začeli stopati v ospredje ideološki razlogi.

28 Rudolf Gönner, *Die österreichische Lehrerbildung von der Normalschule bis zur Pädagogischen Akademie*, Wien: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1967, str. 107.

29 Ibid, str. 109. Prvi posvetni pedagoški tečaj za učiteljice je bil na Slovenskem organiziran leta 1861 v Idriji, kjer so učitelji tamkajšnje glavne šole brezplačno poučevali 6 absolventk in jim omogočili tudi praktično uvajanje v poučevanje otrok. Izpit so tako kot vsi drugi opravile pred škofijskim nadzorstvom. Tatjana Hojan, *Vzgoja učiteljic*, v: *Zbornik za historijo šolstva i prosvjete*. Hrvatski školski muzej u Zagrebu et al., Zagreb 1969-1970, str. 126.

Konstituiranje sodobnega koncepta zasebnega šolstva po letu 1848³⁰

Reformo celotnega šolstva v duhu revolucionarnih zahtev liberalnega meščanstva je napovedal *Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji*.³¹ Tu so bili povzeti vsi reformski načrti, ki jih je nameravalo uveljaviti novoustanovljeno ministrstvo za uk in bogočastje, ki je 23. marca 1848 zamenjalo prejšnjo študijsko dvorno komisijo.³² Ob predvidenih spremembah, ki so se nanašale na osnovnošolsko in srednješolsko izobraževanje,³³ je na novo definiral odnos med cerkvijo in šolo: sicer bi cerkev še naprej imela vse pristojnosti pri izvajanju verouka in je imel katehet oziroma župnik odločilno vlogo pri vodenju posamezne šole, toda cerkveni nadzor nad šolstvom, kot ga je predpisovala *Politična šolska ustava*, naj bi sedaj zamenjal posvetni nadzor izbranih šolnikov in izvoljenih zastopnikov ljudstva.

Reakcionarni odpor je preprečil, da bi se revolucionarne ideje, ki jih je prinesel Osnutek, realizirale. Osnovnošolsko področje je še naprej urejala *Politična šolska ustava*, cerkveni vpliv na osnovno šolo pa se je z uveljavitvijo absolutizma še okrepil in dosegel višek s sklenitvijo konkordata leta 1855. Drugače je bilo v srednjih šolah. Na podlagi smernic, ki jih je prinesel *Osnutek temeljnih načel javnega pouka*, je leta 1849 minister grof Leo Thun-Hohenstein izdal *Organizacijski osnutek gimnazij in realk v Avstriji*.³⁴

Revolucionarno leto je prineslo tudi nov in drugačen odnos do zasebne pobude na področju šolstva. Koncept zasebnega šolstva, kot ga poznamo danes, ima izvor v t. i. *Oktroirani marčni ustavi* z dne 4. marca 1849 in vzporedno uzakonjenem *Cesarskem patentu*, ki je veljal v nemško-slovanskih deželah cesarstva³⁵ in torej tudi na večjem delu današnje Slovenije. Tretji člen tega zakona je določal, da ima vsak državljan, ki lahko zakonito dokaže svojo usposobljenost, pravico ustanoviti učno ali vzgojno ustanovo in v takšni ustanovi poučevati, 13. člen pa je ministrstvu naložil, da zagotovi ustrezne provizorične uredbe, ki bodo to omogočale, dokler ne bo to področje celovito zakonsko urejeno. Na ti določili se je skliceval minister Thun (1850) v razlagi in utemeljitvi *Provizoričnega zakona o zasebnem pouku* (Provisorisches Gesetz über den

30 Podrobneje o tem Edvard Protner, Razvoj zakonskega urejanja zasebnega šolstva v obdobju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske. v: Marjan Šimenc in Veronika Tašner, Zasebno šolstvo v Sloveniji, Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2011.

31 Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesen in Oesterreich – ponatisjen v Helmut Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs, IV, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1986, str. 517–520.

32 Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, II, str. 7.

33 Ibid., str. 8–16.

34 Josef Scheipl, Helmut Seel, Die Entwicklung des österreichischen Schulwesens von 1750–1938. Graz: Leykam Verlag, str. 46.

35 Bernhardt Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme, Linz, Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1996, str. 60.

Privatunterricht),³⁶ ki je bil uzakonjen 17. junija 1850. Gre za zakon, ki je bil sicer zamišljen kot začasen, vendar je na slovenskih tleh veljal vse do razpada avstro-ogrske monarhije leta 1918, v Avstriji pa celo vse do 60. let 20. stoletja.³⁷

*Provizorični zakon o zasebnem pouku*³⁸ je v 1. členu določil, da se lahko v prihodnje predmeti gimnazij in realk izvajajo tudi v zasebnih ustanovah, ljudskih oziroma osnovnih šol pa ta zakon ni zajel. Thun je s tem v zvezi v svojem ekspezeju zapisal, da je izdelava zakonskih določil o zasebnem pouku na ljudskošolski ravni povezana s toliko pripravi in prinaša toliko težav, da dela še ni bilo mogoče končati.³⁹ Vendar tudi po sprejetju zakona delo ni bilo končano tako kmalu, kot je (očitno) predvideval. Zasebno izobraževanje na osnovnošolski stopnji in na področju izobraževanja učiteljev, ki je bilo z njim sistemsko povezano, je pravno uredil šele tretji avstrijski osnovnošolski zakon iz leta 1869, do takrat pa je to področje predpisoval 20., zadnji člen *Provizoričnega zakona*, ki je za zasebni pouk, kolikor je namenjen »ljudskošolskemu« pouku, predpisal, da ostajajo veljavna dosedanja določila, le da sedaj ni več potrebno, da bi zasebni učitelj moral dokazati svojo usposobljenost.⁴⁰ Tako so tudi za urejanje zasebnega izobraževanja na področju izobraževanja učiteljev takrat še ostala v veljavi določila *Politične šolske ustave*.

Okrepitev vloge cerkve s konkordatom iz leta 1855⁴¹

Vzpon liberalizma, ki ga je napovedalo revolucionarno leto 1848, je reakcija in ponovna okrepitev konservativne politike uspela ustaviti za skoraj dve naslednji desetletji. Pri tem si je oblast zagotovila izdatno podporo cerkve. Kljub reakciji se je šolska reforma nadaljevala in je bila na področju univerzitetnega in gimnazijskega izobraževanja privedena do konca ter uveljavljena na celotnem ozemlju monarhije. Drugače je bilo v osnovnem šolstvu – s sklenitvijo konkordata se je nezadovoljivo stanje tega šolskega segmenta dodatno utrdilo. Kot poudarja Schmidt, smo takrat »prvikrat in zadnjikrat

36 Provisorisches Gesetz über den Privatunterricht, »Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich«, No. 309, 27. 6. 1850. Zakon je ponatisnjen v Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreich, IV, str. 535–537.

37 Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme, str. 60.

38 Povzeto po: Provisorisches Gesetz über den Privatunterricht.

39 Leo. Thun, Grafen von, Allerunterthänigster Vortrag des treuehorsamen Ministers des Cultus und Unterrichts Leo Grafen von Thun, betreffend provisorisches Gesetz über den Privatunterricht, Vierunddreißigste Beilage-Heft zum allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich, Priloga k št. 309, 1850, str. 202.

40 Provisorisches Gesetz über den Privatunterricht.

41 Prim. Protner, Razvoj zakonskega urejanja zasebnega šolstva v obdobju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske.

dobili od države priznano versko šolo ...»⁴², spremenila pa se je tudi nadzorna funkcija cerkve. Če so po določilih *Politične šolske ustave* katoliški duhovniki imeli pravico in dolžnost nadzirati šole, vendar kot pooblaščeneci države, je s konkordatom postala najvišji razsodnik o šoli Katoliška cerkev.⁴³ Takšna pravna ureditev je povsem zabrisala razliko med državno šolo in versko šolo – zasebne konfesionalne šole so sicer obstajale, toda Katoliška cerkev ni imela nobene potrebe za ustanavljanje svojih zasebnih šol, saj je peti člen konkordata⁴⁴ določal: »Celoten pouk katoliške mladine bo v vseh, tako javnih kot nejavnih (nicht öffentlichen) šolah, usklajen z naukom katoliške religije.«

Konkordat ne omenja zasebnih šol, temveč javne in nejavne šole. Očitno je, da je takšna formulacija povsem enoznačno zajela vse šole; zasebne in državne in v tem sklopu seveda tako šole s pravico javnosti kot tiste, ki te pravice niso imele, kar pomeni, da je Katoliška cerkev s konkordatom dobila nadzor tudi nad evangeličanskimi in judovskimi šolami.⁴⁵ V takšnih razmerah seveda niti država niti cerkev nista imeli potrebe, da bi se kar koli spremenilo na področju izobraževanja učiteljev – zaključni izpit po opravljenem učiteljskem tečaju (preparandiju) na normalki ali glavni šoli se je še naprej izvajal pred škofijskim šolskim nadzornikom.

Dokončno konstituiranje pravne ureditve zasebnega šolstva v Avstro-Ogrski⁴⁶

Kot rezultat prizadevanja liberalnega tabora za odpravo cerkvene dominance na šolskem področju je mogoče razumeti t. i. *Protestantski patent*,⁴⁷ zakon iz leta 1861, ki je evangeličanske šole osvobodil nadzora Katoliške cerkve.⁴⁸ V naslednjih letih je sledilo intenzivno prizadevanje za spremembo zakonodaje – politične ovire so bile premagane leta 1867, ko je novoizvoljeni državni zbor dobil močno liberalno večino. Prvi rezultat politične prevlade liberalcev je bila tako imenovana *Decembrska ustava* iz leta 1867,⁴⁹ ki jo je sestavljalo pet temeljnih državnih zakonov. Med njimi je bil tudi

42 Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, II, str. 33.

43 Ibid., str. 34.

44 Členi konkordata iz leta 1855, ki se nanašajo na šolstvo, so ponatisnjeni v Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs*. IV. Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1986, str. 544–546, pod naslovom »Aus dem Konkordat zwischen Franz Joseph I. und Papst Pius IX. (1855)«.

45 Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme, str. 74.

46 Prim. Protner, Razvoj zakonskega urejanja zasebnega šolstva v obdobju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske.

47 *Das Protestantenpatent vom 8. april 1861*.

48 Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme, str. 80.

49 *Die Dezemberverfassung 1867*.

Temeljni državni zakon o splošnih pravicah državljanov,⁵⁰ ki v Avstriji velja še danes.⁵¹ Za nadaljnji razvoj zasebnega šolstva je bil ključen 17. člen, ki vsakemu državljanu priznava pravico ustanoviti šolo in na njej poučevati (ob ustrezni izobrazbi). S tem zakonom je bila, kot poudarja Klein⁵² na ravni temeljnega zakona prvič zasidrana pravica do svobodnega ustanavljanja zasebnih šol vseh vrst in stopenj (pod nadzorom države), še naprej pa so bile predvidene omejitve za pouk na domu (podobno kot v *Provizoričnem zakonu* iz leta 1850). S tem je bila Katoliška cerkev postavljena v enak položaj kot vse druge konfesije.

Naslednji zakon iz sklopa liberalne šolske zakonodaje tistega časa je bil *Zakon, s katerim se izdajajo temeljne določbe o razmerju šole do cerkve*⁵³ z dne 25. maja 1868, s katerim se je dokončno pretrgala tesna povezava Katoliške cerkve in šole.

Katoliška cerkev se je tem določilom seveda odločno upirala, toda poti nazaj ni bilo več – preostala ji je samo še možnost (tako kot tudi cerkvam drugih konfesij) ustanavljanja lastnih zasebnih šol sekundarne stopnje v skladu s *Provizoričnim zakonom o zasebnem pouku* iz leta 1850. Status zasebnih splošnoizobraževalnih šol na primarni in nižji sekundarni stopnji pa je dokončno uredil Državni osnovnošolski zakon⁵⁴ (v nadaljevanju DOZ) iz leta 1869.⁵⁵

Izobraževanje učiteljev in določila glede zasebnih šol v 3. avstrijskem osnovnošolskem zakonu

Ta zakon je na področju osnovnošolskega izobraževanja in izobraževanja učiteljev uveljavil tiste zahteve, ki so po revolucionarnem letu 1848 zaradi politične reakcije in odpora Katoliške cerkve ostale neuresničene. Zakon je ukinil prejšnjo diferenciacijo osnovnih šol na trivialke, glavne šole ter normalke – namesto tega je uvedel (prva štiri leta enotno) osemletno obvezno osnovno šolo. S tem zakonom so postale šole državne in deželne ustanove, učitelji pa deželni uslužbenci. Uzakonjen je bil posvetni šolski

50 *Das Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger.*

51 Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme, str. 84.

52 Ibid.

53 Das »Gesetz, wodurch grundsätzliche Bestimmungen über das Verhältnis der Schule zur Kirche erlassen werden« – za prevod primerjaj Vasilij Melik, Slovenci in »nova šola«, v: Vlado Schmidt idr. (ur.), Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 31–63.

54 *Das Reichsvolksschulgesetz 1869.*

55 Povzemamo po: Gesetz vom 14. Mai 1869 (R.-G.-Bl. Nr. 62. – M. -V.- Bl. 1869, Nr. 40), durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden, und Gesetz vom 2. Mai 1883, (R.-G.-Bl. Nr. 53. – M. – V. – Bl. 1869, Nr. 15), womit einige Bestimmungen des Gesetzes vom 14. Mai 1869, R.-G.-Bl. Nr. 62, abgeändert werden, (Das Reichsvolksschulgesetz), in Das Reichsvolksschulgesetz samt dem wichtigsten Durchführungs-Vorschriften einschließlich der definitiven Schul- und Unterrichtsordnung für allgemeine Volksschulen und für Bürgerschulen. Wien, Im kaiserlich-königlichen Schölbucher-Verlag, 1906, str. 3–24.



Zavod uršulink v Ljubljani. (SŠM, fototeka)

nadzor in s tem je bila dokončno prekinjena odvisnost učitelja od duhovščine. Še posebno velik korak pa je zakon naredil na področju izobraževanja učiteljev – predpisal je ustanavljanje štiriletnih, po spolih ločenih učiteljišč in s tem izobraževanje učiteljic formalno izenačil z izobraževanjem moških kolegov. Dejansko je bil to izjemen premik tudi v spremembi socialnega statusa mnogih deklet, ki so se odločile za tovrstno izobraževanje, saj je postal poklic učiteljice v tistem času edini intelektualni poklic, ki je ženskam omogočal možnost ekonomske neodvisnosti.⁵⁶

V primerjavi s prejšnjimi enoletnimi oziroma dvoletnimi tečaji, ki so se izvajali na normalkah in glavnih šolah, so bila učiteljišča samostojne ustanove. Vsako učiteljišče je moralo imeti t. i. vadnico, vzorno osnovno šolo, kjer so se izvajale hospitacije in praktični učni nastopi učiteljskih kandidatov. Bistveno se je povečala tudi kvaliteta, zahtevnost in strokovna poglobljenost, ki je sledila najsodobnejšim pedagoškim konceptom tistega časa.⁵⁷

Z DOZ se je uveljavilo razlikovanje med javnimi in zasebnimi šolami, ki je aktualno še danes. Kot »javno ustanovo« je 2. člen definiral vsako osnovno šolo, ki jo ustanovi in (v celoti ali deloma) vzdržuje država, dežela ali občina in je dostopna vsem, ne glede na veroizpoved. Vse na drugačen način ustanovljene in vzdrževane ljudske šole so po tem zakonu zasebne šole – njihovo delovanje je predpisalo samostojno poglavje in v tem sklopu je bila posebna pozornost namenjena tudi zasebnim učiteljiščem,

56 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, III, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 245–246.

57 Prim. Edvard Protner, *Pädagogischer Takt und Lehrerpersönlichkeit in herbartianischen Konzepten der Lehrerbildung*, v: Rotraud Coriand (ur.). *Herbartianische Konzepte der Lehrerbildung : Geschichte oder Herausforderung?*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt, 2003, str. 205–223.



Zavod uršulink v Ljubljani – šolski hodnik. (SŠM, fototeka)

ki jih starejši *Provizorični zakon* še ni zajemal, saj jih (v takšni obliki, kot jih je uzakonil DOZ) še ni bilo.

DOZ je ustanavljanje zasebnih (ženskih in moških) učiteljišč dovoljeval pod pogojem, da je statut in učni načrt potrdil šolski minister, direktor ali učitelj na zasebni ustanovi pa je moral dokazati ustrezno usposobljenost. Toda to še ni zadostovalo za pravico do podeljevanja javno veljavnega spričevala – to pravico je lahko zasebnemu učiteljišču podelil minister pod pogojem, da se učni načrt ni bistveno razlikoval od učnega načrta državnih učiteljišč in če je imel zasebni zavod za namestitev direktorja in učiteljev soglasje deželne šolske oblasti, zaključni izpit pa se je moral odvijati pod vodstvom nadzornika, ki je dajal soglasje k zrelostnemu spričevalu. Kako dosledno je oblast vztrajala pri tem, da zasebna učiteljišča zagotovijo enakovredne standarde dela kot državna, kaže tudi to, da je smel minister po odloku iz leta 1896 to pravico podeliti šele po tem, ko je prva generacija maturantov na učiteljišču pokazala svoje znanje.⁵⁸

Cerkev je proti novim zakonskim predpisom odločno protestirala.⁵⁹ Tudi ko je proti koncu 19. stoletja liberalizem izgubil vodilno politično vlogo in je Katoliška cerkev svoj vpliv okrepila tudi ob pomoči krščanskosocialnega gibanja, se položaj na področju zakonske ureditve zasebnega šolstva ni spremenil. Nezadovoljstvo cerkve z njenim vplivom znotraj državnega šolskega sistema je vodilo v oblikovanje nove logike ustanavljanja zasebnih šol – logiko, ki je sedaj bolj kot na socialnih temeljih na

58 Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme, str. 102.

59 Vlado Schmidt, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti, v: Vlado Schmidt idr. (ur.), Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana, Slovenski šolski muzej, str. 27.

svetovnonazorskih motivih. Ti so se še okrepili v 80. letih 19. stoletja, ko so na šolsko politiko začela intenzivno vplivati društva. Po vseh deželah Avstro-Ogrske najdemo razkol med svobodomiselno-liberalno naravnanimi društvi in njim nasprotnimi klerikalnimi društvi. V Sloveniji je konec 19. stoletja strokovna učiteljska organizacija (Zaveza slovenskih učiteljskih društev) sprejela liberalna stališča in tako prekinila dotodanjo enotnost. Katoliško usmerjeno učiteljstvo je bilo v manjšini in je zato leta 1900 osnovalo svojo učiteljsko organizacijo (Slomškova zveza).⁶⁰ V Avstriji je nasproti liberalni Nemško-avstrijski učiteljski zvezi (Deutschösterreichischen Lehrerbund) stalo klerikalno usmerjeno Katoliško šolsko društvo (Katolische Schulverein). Cilj zadnjega je bil katoliškim otrokom priboriti katoliško šolo pa tudi ustanavljanje katoliških srednjih šol in učiteljišč. Po Engelbrechtovih⁶¹ besedah se je takrat začel hiter vzpon takrat še skromnega zasebnega šolstva, ki ga je izvajalo le nekaj redov. Podobno se je tudi Slomškova zveza na Slovenskem zavzemala za ustanavljanje katoliških zasebnih šol – te zahteve so izpostavili v resoluciji drugega katoliškega shoda, ki je bil hkrati tudi ustanovni zbor Slomškove zveze leta 1900.⁶²

Zasebna učiteljišča do 1. svetovne vojne

Omenili smo že, da so učiteljske tečaje za ženske organizirale uršulinke v Ljubljani in Škofji Loki in tukaj smemo iskati zametek zasebnih učiteljišč, ki so se začela odpirati po novih določilih DOZ. Ljubljanske uršulinke so zasebno žensko učiteljišče ustanovile že leta 1869 in tako poskrbele za neprekinjeno kontinuiteto v izobraževanju lastnega učiteljskega naraščaja. Do leta 1902, ko je to učiteljišče dobilo pravico javnosti, so gojenke opravljale maturo na državnem ženskem učiteljišču. V Škofji Loki so uršulinke ustanovile zasebno žensko učiteljišče leta 1906, pravico javnosti pa so dobile leta 1910.⁶³ V Sloveniji je bilo v obdobju pred 1. svetovno vojno v skladu z DOZ ustanovljeno še tretje zasebno žensko učiteljišče – odprle so ga katoliške redovnice iz reda šolskih sester leta 1892 v Mariboru (pravico javnosti je ta šola dobila leta 1896).⁶⁴

Da bi bolje pojasnili prisotnost in položaj zasebnih učiteljišč na Slovenskem, je potrebno naštetati še državna učiteljišča, ki so bila v Sloveniji ustanovljena skladno z DOZ. V Ljubljani je moško učiteljišče z delom začelo v šolskem letu 1870/71, žensko učiteljišče pa eno leto pozneje. V Mariboru je bilo državno moško učiteljišče

60 Prim. Branko Šuštar, Učiteljske organizacije na Slovenskem in njihova idejna usmeritev od srede 19. do sredine 20. stoletja, v: Šolska kronika, 2, 2001, str. 329–339.

61 Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreich, IV, str 121.

62 France Strmčnik, Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske, v: Vlado Schmidt idr. (ur.), Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, str. 397.

63 Kogoj, Uršulinke na Slovenskem, str. 112–114.

64 Kronika matrne hiše šolskih sester v Mariboru, str. 608–609.

ustanovljeno že leta 1869, deželno žensko učiteljišče pa leta 1902.⁶⁵ Med učiteljišča, ki so bila ustanovljena na ozemlju s slovenskim prebivalstvom in so na njih poleg italijanščine oziroma nemščine uporabljali tudi slovenščino, smemo šteti še učiteljišča v Trstu, Gorici, Kopru in Celovcu. Znotraj meja Slovenije danes najdemo samo Koper. To učiteljišče je bilo ustanovljeno v šolskem letu 1872/73. Učni jezik je bil italijanski, nemški jezik je bil obvezen učni predmet za vse učence, slovenski pa samo za tiste, ki so se želeli usposobiti za poučevanje na slovenskih osnovnih šolah. Pozneje se je učiteljišče reorganiziralo tako, da je imelo italijanski, slovenski in hrvaški oddelek. Na zahtevo Slovencev se je slovenski oddelek leta 1909 preselil v Gorico. Po letu 1912 je postal učni in uradni jezik na moškem učiteljišču samo slovenščina – to je bila prva državna srednja šola v Avstro-Ogrski s slovenskim učnim jezikom.⁶⁶

Ne glede na konkretno jezikovno politiko posameznega učiteljišča smemo trditi, da so ta učiteljišča izobraževala tudi učitelje za slovenske osnovne šole in je bila slovenščina tukaj v najslabšem primeru vsaj obvezen učni predmet. Po tem kriteriju je bilo v obdobju pred 1. svetovno vojno več državnih učiteljišč kot zasebnih. Če pa vzamemo za kriterij učiteljišča, ki so delovala znotraj meja današnje Slovenije (in učiteljišča v Kopru ne štejemo kot slovensko učiteljišče), potem je razmerje med državnimi in zasebnimi učiteljišči skoraj izenačeno: delovali sta dve moški in dve ženski državni učiteljišči (Ljubljana in Maribor) ter tri zasebna (cerkvena) ženska učiteljišča. To razmerje je bilo glede na statistiko vpisa otrok v zasebne šole izrazito neproporcionalno, saj so leta 1890 na Kranjskem (osrednji del Slovenije) zasebne osnovne šole obiskovali 3 % otrok, starih med 6 in 12 let, in 2,8 % otrok, starih od 12 do 14 let.⁶⁷ Takšno neskladje se je ohranilo tudi v obdobju med obema vojnama.

Zasebna učiteljišča v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Kraljevini Jugoslaviji

Medtem ko je Avstrija ohranila kontinuiteto razvoja zasebnega šolstva in so dooločila *Provizoričnega zakona o zasebnem šolstvu* ter DOZ ostala v veljavi vse do velike reforme leta 1962,⁶⁸ je zakonska ureditev zasebnega šolstva v novi državi krenila po poti, ki je bila zasebnemu šolstvu nenaklonjena. Na ozemlju Slovenije so sicer do leta 1929,

65 Strmčnik, Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske, str. 344–346.

66 Ibid., str. 345.

67 Janez Sagadin, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini. V: Vlado Schmidt et al., Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, str. 143.

68 Prim. Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme.

ko je bila izvedena celovita šolsko zakonodajna reforma, veljali stari avstrijski zakoni,⁶⁹ toda že ustava, sprejeta 28. junija 1921, ki je bila do leta 1929 edina skupna zakonska podlaga za področje šolstva na ozemlju kraljevine, je napovedovala bistveno drugačen odnos do zasebnega šolstva. Tako je 16. člen, ki je določal temeljna izhodišča šolskega sistema, izrazito poudaril državni značaj in nadzor nad šolstvom. Ustava je sicer dopustila možnost ustanavljanja zasebnih šol, vendar naj bi to uredil poseben zakon.⁷⁰

Samostojen zakon o zasebnih šolah v prvi Jugoslaviji ni bil nikoli izdan, so pa vsi trije temeljni šolski zakoni (Zakon o narodnih šolah, Zakon o učiteljskih in Zakon o srednjih šolah), ki so izšli šele leta 1929, poenoteno predpisali, da lahko prejšnje zasebne šole obstajajo naprej, če se prilagodijo predpisom, nove zasebne šole pa se ne smejo ustanavljati.⁷¹ Tako je Zakon o učiteljskih⁷² v 2. členu izrecno predpisal, da so učiteljska državne ustanove in da se zasebna učiteljska ne smejo ustanavljati. To kategorično prepoved je omilil 88. člen v prehodnih določbah, ki je določal, da smejo zasebna učiteljska, ki so obstajala na dan uveljavitve tega zakona, delovati še naprej, če se najpozneje v štirih mesecih prilagodijo zahtevam zakona in jim učitelje odobri šolski minister.

Zakon o učiteljskih je poenotil izobraževanje učiteljev v Kraljevini Jugoslaviji na ravni višje sekundarne stopnje, kar je bilo razočaranje za tiste, ki so se zavzemali za dvig izobraževanja učiteljev na raven pedagoške akademije ali celo na raven fakultetnega izobraževanja.⁷³ Bistvena pridobitev v primerjavi s prejšnjo ureditvijo je bila zgolj ta, da se je sedaj izobraževanje učiteljev podaljšalo za eno leto.

Šolska zakonodaja je torej prepovedovala ustanavljanje zasebnih šol – kontinuirano pa so v Sloveniji še naprej delovala vsa tri zgoraj omenjena ženska učiteljska. Kontinuiteto sta ohranili tudi obe zgoraj omenjeni državni moški in obe državni ženski učiteljski v Ljubljani in Mariboru. Ko je državna uredba leta 1932 predpisala združitev ženskih in moških državnih učiteljskih v enotne šole, se je zgodila nenavadna situacija: v Sloveniji smo imeli do leta 1941, ko se je na naših tleh začela 2. svetova vojna, več zasebnih učiteljskih kot državnih. Še naprej so delovala tri ženska zasebna učiteljska, namesto prejšnjih štirih (dveh moških in dveh ženskih) pa sta ostali

69 Jože Ciperle in Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 71.

70 Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca, Zagreb: Naklada Ćirilo-Methodske nakladne knjižare, 1921.

71 Edvard, Protner, *Splošnoizobraževalne zasebne šole na Slovenskem med preteklostjo in sedanjostjo*, v: *Sodobna pedagogika*, letn. 61, št. 5, 2010, str. 56–73.

72 Zakon o učiteljskih. Tiskovna zadruga: Ljubljana, 1930.

73 Edvard, Protner / Zdenko, Medveš / Štefka, Batinič / Suzana, Miovska Spaseva / Vera, Spasenović / Snježana, Šušnjara / Vučina, Zorič / Nataša, Vujisić Živković, *Primerjava razvoja izobraževanja učiteljev v državah nekdanje Jugoslavije*, v: *Šolska kronika*, letn. 21 = 45, št. 1/2, 2012, str. 82–100.

dve mešani državni učiteljski.⁷⁴ Pri tem je vendarle potrebno upoštevati, da je bilo v šolskem letu 1939/40 v obeh državnih učiteljskih 430 dijakov, v vseh treh zasebnih učiteljskih skupaj pa samo 153 dijakinj,⁷⁵ kar je 26,2% delež vseh dijakov na učiteljskih. Za primerjavo povejmo, da je bilo takrat na 14 državnih (in 2 mestnih) gimnazijah 12244 dijakov, na edinih dveh zasebnih (katoliških) gimnazijah pa 766 dijakov, kar predstavlja le 5,9 %.⁷⁶ Na 858 osnovnih šolah je bilo takrat 177549 otrok, na 18 zasebnih šolah pa je bilo 2976 učencev,⁷⁷ kar je 1,6 %.

To izrazito neskladje med deležem otrok, ki so se šolali na zasebnih (katoliških) šolah, in deležem učiteljic, ki so svojo izobrazbo dobile na zasebnih učiteljskih, kaže, kako močno je bilo prizadevanja Katoliške cerkve, da z versko izobraženimi učiteljicami zagotovi večjo prisotnost katoliške vere v šolah, po tem, ko sta njen vpliv omejila avstrijski DOZ in pozneje jugoslovanska šolska zakonodaja iz leta 1929.

Položaj zasebnih učiteljskih med 2. svetovno vojno in po njej

Ob začetku 2. svetovne vojne je bila Slovenija razkosana med tri okupatorje: Nemce, Italijane in Madžare. Nemci so na okupiranem ozemlju ukinili slovenske šole in jih nadomestili z nemškimi. Zaplenili so tudi vso cerkveno premoženje⁷⁸ in tako onemogočili delovanje zasebnega učiteljskega uršulink v Škofji Loki⁷⁹ in šolskih sester v Mariboru.⁸⁰ Drugačen je bil položaj šolstva v ljubljanski pokrajini, ki je bila pod italijansko oblastjo. Tukaj so slovenske šole nadaljevale z delom in tako tudi ljubljansko zasebno učiteljske uršulink. Z delom je to učiteljske nadaljevalo tudi po kapitulaciji Italije, ki so ga po umiku italijanske vojske zasedli Nemci.⁸¹ Ne glede na to pa je mogoče skleniti, da predstavlja obdobje nemške okupacije in uveljavitve nacionalsocialističnega pravnega reda čas, ko je bilo delovanje in ustanavljanje zasebnih šol povsem

74 Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, 1934, str. 31–33. Za primerjavo povejmo, da je bilo razmerje med javnimi in zasebnimi učiteljski podobno tudi v Avstriji. Leta 1937 je bilo tukaj 14 državnih učiteljskih (6 moških, 5 mešanih in 3 ženska) ter 14 zasebnih (3 moška in 11 ženskih). J. Schmidt, *Entwicklung der katholischen Schule in Österreich*, Wien: Herder & Co., 1958, str. 176–177.

75 Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1939/40. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, 1940, str. 45.

76 Ibid.

77 Ibid., str. 22.

78 Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945*, Ljubljana: Modrijan, 1997, str. 16.

79 Tatjana Hojan, *Uršulinske šole od prihoda do leta 1945*, v: Marija Jasna. Kogoj (ur.), *Tristo let ljubljanskih uršulink*, Ljubljana: Družina, 2002, str. 171.

80 Kronika matrne hiše šolskih sester v Mariboru, str. 679–681.

81 Hojan, *Uršulinske šole od prihoda do leta 1945*, str. 171.

onemogočeno⁸² in to je bilo zagotovo do zasebnih šol najbolj odklonilno obdobje v njihovem razvoju.

Toda tudi čas po 2. svetovni vojni zasebnemu šolstvu ni bil naklonjen. Z osvoboditvijo se je v Sloveniji uveljavil nov družbeni sistem. Vodilna ideologija marksističnega svetovnega nazora že sicer ni bila naklonjena religiji, najbolj pa je na odnos nove oblasti do Cerkve vplival očitek, da se je med vojno postavila na stran okupatorja in da je podpirala kolaboracijo.⁸³ Nova oblast, ki je vzgojo in izobraževanje razumela kot izključno pristojnost države, je na različne načine – med drugim tudi s podržavljenjem samostanskega premoženja – onemogočila šolsko delovanje redovnih skupnosti. Uršulinke v Škofji Loki in šolske sestre v Mariboru svojega šolsko-izobraževalnega dela po vojni niso več obnovile, ljubljanske uršulinke pa so ob koncu vojne maja 1945 sicer nadaljevale s šolsko dejavnostjo, vendar so bile njihove šole še istega leta podržavljene. Šolsko ministrstvo je uršulinkam sicer obljubilo, da bodo dobile učiteljsko zaposlitev kot državne uslužbenke, vendar so bile že marca 1946 vse odpuščene.⁸⁴ Dokončno pa je delovanje zasebnih učiteljišč na slovenskih tleh ukinila Uredba ministrstva za prosveto o učiteljiščih v šolskem letu 1945/46, izdana 3. septembra 1945, ki je v 1. členu določila: »Ukinejo se vsa zasebna učiteljišča. Učenke teh se smejo vpisati v ustrezajoče razrede državnih učiteljišč.«⁸⁵

Do leta 1953 je bilo v Sloveniji povsem onemogočeno delovanje zasebnih šol. Tega leta je jugoslovanska skupščina sprejela Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti, ki je sicer omogočal ustanavljanje konfesionalnih šol – na tej podlagi je Katoliška cerkev v Sloveniji ustanovila dve zasebni gimnaziji – vendar njun status ni bil enak, kot so ga imele konfesionalne šole v času prve Jugoslavije ali v Avstro-Ogrski, saj šoli nista imeli pravice podeljevati javno veljavnih spričeval. Večji premik se je zgodil leta 1991, ko je strokovni svet za vzgojo in izobraževanje potrdil skladnost njunih programov s programi državnih gimnazij in je takratni republiški parlament sprejel zakon, ki je med drugim določil, da se spričevali obeh omenjenih šol od uveljavitve tega zakona naprej štejeta za javni listini. Tako smo na Slovenskem vendarle imeli dve zasebni šoli že pred osamosvojitvijo in spremembo političnega sistema.⁸⁶ Povsem novo, sodobno pravno ureditev zasebnega šolstva smo v Sloveniji dobili šele po osamosvojitvi in uvedbi parlamentarne demokracije konec leta 1991. Šolska zakonodaja iz 1996 je nekaj manj kot 150 let po tistem, ko smo podobno pravno ureditev zasebnega šolstva na naših tleh dobili prvič, ponovno pravno uredila ustanavljanje zasebnih šol.

82 Klein, Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme, str. 182–183.

83 Aleš Gabrič, Sledi šolskega razvoja na Slovenskem. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Digitalna knjižnica, 2009 <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=71> (pridobljeno 17. 11. 2009).

84 Bogdan Kolar, Uršulinke in njihove ustanove v času totalitarnih družbenih razmer na Slovenskem, v: Kogoj, Tristo let ljubljanskih uršulink, str. 125.

85 Ur. l. SNOS in NVS, 8. 9. 1945, št. 33, Uredba ministrstva za prosveto o učiteljiščih v šolskem letu 1945/46, str. 143.

86 Prim. Protner, Splošnoizobraževalne zasebne šole na Slovenskem med preteklostjo in sedanjostjo.

Zaključek

V Sloveniji je tako kot v drugih evropskih državah velika večina zasebnih šol katoliških.⁸⁷ V članku smo sledili razvoju zasebnega šolstva od situacije, ko je imela Katoliška cerkev popoln monopol na področju šolstva, do situacije, ko svojo večinsko navzočnost ohranja zgolj znotraj sektorja zasebnega šolstva. V literaturi je navzoča teza, da je »zgodovinsko gledano /.../ zasebno šolstvo ostanek, ki priča o nastanku javnega šolstva. V te sledove nastanka sodijo predvsem konfesionalne šole...«.⁸⁸ Prikaz razvoja zakonske ureditve zasebnega šolstva v tem članku to tezo nekoliko relativizira. Vzpostavitev šolskega sistema kot »javne zadeve« pod nadzorom države v sklopu 1. avstrijskega šolskega zakona še ni vzpodbudila ustanavljanja zasebnih konfesionalnih šol, ker je (večinska) Katoliška cerkev ohranila dovolj velik vpliv na vsebino in podobo pouka v javnem šolskem sistemu, da ni čutila potrebe po ustanavljanju svojih. Ta vpliv se je še okrepil z uveljavitvijo 2. avstrijskega osnovnošolskega zakona, ko je Katoliška cerkev dobila tudi pravico do nadzora šol – ne samo javnih (državnih), temveč tudi konfesionalnih (judovskih in protestantskih). To nas napeljuje na misel, da zasebne šole v današnjem pomenu pojma niso predvsem posledica državne intervencije in prevzema monopola na šolskem področju – članek izpostavlja, da so zasebne šole predvsem posledica uveljavitve načela enakosti pred zakonom kot temeljnega načela meščanske družbene ureditve. Mnoge katoliške zasebne šole sicer lahko razumemo kot »'zgodovinske' šole, katerih nastanek sega v 'predzgodovino' javnega šolstva«⁸⁹ – sem sodijo predvsem samostanske šole oziroma šole (npr. gimnazije), ki so jih vodili različni redovi. Toda Katoliška cerkev je začela v večjem obsegu ustanavljati lastne konfesionalne šole šele po tem, ko jo je zakonodaja na področju šolstva statusno izenačila z drugimi veroizpovedmi. Spremembe v tej smeri je nakazalo revolucionarno leto 1848, dokončno pa jih je uveljavila liberalna šolska zakonodaja iz leta 1869.

Ugotovitev, da Katoliška cerkev vse do druge polovice 19. stoletja v obdobju državnega šolskega sistema ni imela potrebe, da bi ustanavljala lastne konfesionalne šole, ima pomembno omejitev – to ne velja za šolanje žensk. Marjan Šimenc povsem ustrezno ugotavlja, da je zgodovina »ženskega šolanja /.../ v veliki meri zgodovina zasebnega šolstva«⁹⁰ in to še posebej velja za zgodovino izobraževanja učiteljic. Če poskusimo oceniti zgodovinski pomen in vrednost zasebnih katoliških ustanov za izobraževanje

87 Private education in the European Union. Organistaion, administration, and the public authorities' role. European Union: Eurydice, 2000. http://bookshop.europa.eu/en/private-education-in-the-european-union-pbEC3012728/?pgid=lq1EkniO.1ISR000K4Myc09B0000yvYt81ik;sid=QAEWC_aRZzQWNaLR-7-lrJSODWllebvyXnM=?CatalogCategoryID=QN4KABsteYAAAEJFZEY4e5L (pridobljeno 17. 10. 2014)

88 Marjan Šimenc, zasebno šolstvo, v: Marjan Šimenc in Janez Krek (ur.), Zasebno šolstvo: struktura, primerjava različnih šolskih sistemov in zakonodajne rešitve v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, 1996, str. 11.

89 Ibid., str. 12.

90 Ibid., 37.

učiteljic na Slovenskem, potem je potrebno poudariti predvsem dejstvo, da je imelo to izobraževanje pomembno vlogo pri emancipaciji žensk, saj jim je omogočalo poklicno osamosvojitve v času, ko za ženske ni bilo na voljo drugih intelektualnih poklicev, s katerimi bi se lahko preživljale. Ko pa je pozneje država začela sama ustanavljati učiteljska tudi za ženske, so zasebna katoliška ženska učiteljska odigrala pomembno vlogo pri zagotavljanju pluralizma šolske ponudbe z vidika svetovnonazorske raznolikosti. Izpostaviti je potrebno še značilnost, ki je v prispevku nismo podrobneje analizirali: na zasebnih ženskih katoliških učiteljskih je bil učni jezik praviloma slovenski, medtem ko je bil na državnih učiteljskih (v Ljubljani in Mariboru) do razpada avstro-ogrske monarhije praviloma nemški (tudi za slovenske dijake). S takšno jezikovno politiko so redovnice pomembno prispevale k ohranjanju in razvijanju slovenske nacionalne zavesti. Potreba po ustanavljanju zasebnih šol zaradi potreb izobraževanja žensk ali zaradi ohranjanja jezika sta zgodovinski reminiscenci. Po drugi strani pa ohranja tudi danes svojo legitimnost pravica do ustanavljanja zasebnih šol zaradi zagotavljanja pravice staršev do izbire vrste izobrazbe za njihove otroke – gre za argument, s katerim je minister Thun že leta 1850 legitimiral *Provizorični zakon o zasebnem pouku*.⁹¹

Povzetek

Članek sledi razvoju zasebnega šolstva od situacije, ko je imela Katoliška cerkev popoln monopol na področju šolstva, do situacije ko svojo večinsko prisotnost ohranja zgolj znotraj sektorja zasebnega šolstva. Pokaže se, da vzpostavitev šolskega sistema kot »javne zadeve« pod nadzorom države v okviru 1. avstrijskega šolskega zakona še ni vzpodbudila ustanavljanja zasebnih konfesionalnih šol, ker je (večinska) Katoliška cerkev ohranila dovolj velik vpliv na vsebino in podobo pouka v javnem šolskem sistemu, da ni čutila potrebe po ustanavljanju svojih. Ta vpliv se je še okreplil z uveljavitvijo 2. avstrijskega osnovnošolskega zakona, ko je Katoliška cerkev dobila tudi pravico do nadzora šol – ne samo javnih (državnih), temveč tudi konfesionalnih (judovskih in protestantskih). Prelomnico v razvoju zasebnega šolstva predstavlja revolucionarno leto 1848, ko se načelo enakosti pred zakonom, kot temeljno načelo meščanske družbe, uveljavi tudi na področju šolstva. Katoliška cerkev je začela v večjem obsegu ustanavljati lastne konfesionalne šole šele po tem, ko jo je zakonodaja na področju šolstva statusno izenačila z drugimi veroizpovedmi. Spremembe v tej smeri je nakazala zakonodaja iz leta 1848, dokončno pa jih je uveljavila liberalna šolska zakonodaja iz leta 1869.

Katoliška cerkev vse do takrat ni imela potrebe, da bi v večjem številu ustanavljala lastne konfesionalne šole – vendar to ne velja za šolanje žensk. Če poskusimo oceniti zgodovinski pomen in vrednost zasebnih katoliških ustanov za izobraževanje učiteljic

91 Protner, Razvoj zakonskega urejanja zasebnega šolstva v obdobju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske, str. 20.

na Slovenskem, potem je potrebno izpostaviti predvsem dejstvo, da je imelo to izobraževanje pomembno vlogo pri emancipaciji žensk, saj jim je omogočalo poklicno osamosvojitve v času, ko za ženske ni bilo na voljo drugih intelektualnih poklicev, s katerimi bi se lahko preživljale. Ko pa je pozneje država začela sama ustanavljati učiteljišča tudi za ženske, so zasebna katoliška ženska učiteljišča odigrala pomembno vlogo pri zagotavljanju pluralizma šolske ponudbe z vidika svetovnonazorske raznolikosti. Izpostaviti je potrebno tudi to, da je bil na zasebnih ženskih katoliških učiteljiščih učni jezik praviloma slovenski, medtem ko je bil na državnih učiteljiščih (v Ljubljani in Mariboru) do razpada avstro-ogrske monarhije praviloma nemški (tudi za slovenske dijake). S takšno jezikovno politiko so nune pomembno prispevale k ohranjanju in razvijanju slovenske nacionalne zavesti. Potreba po ustanavljanju zasebnih šol zaradi potreb izobraževanja žensk ali zaradi ohranjanja jezika sta zgodovinski reminiscenci. Po drugi strani pa ohranja tudi danes svojo legitimnost pravica do ustanavljanja zasebnih šol zaradi zagotavljanja pravice staršev do izbire vrste izobrazbe za njihove otroke – gre za argument, s katerim je minister Thun že leta 1850 legitimiral prvi (provizorični) zakon o zasebnih šolah na ozemlju habsburške monarhije.

Viri in literatura

- Ciperle, J. in A. Vovko: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
- Gesetz vom 14. Mai 1869 (R.-G.-Bl. Nr. 62. – M. -V.- Bl. 1869, Nr. 40), durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden, und Gesetz vom 2. Mai 1883, (R.-G.-Bl. Nr. 53. – M. -V. - Bl. 1869, Nr. 15), womit einige Bestimmungen des Gesetzes vom 14. Mai 1869, R.-G.-Bl. Nr. 62, abgeändert werden, (Das Reichsvolkschulgesetz), *Das Reichsvolkschulgesetz samt dem wichtigsten Durchführungs-Vorschriften einschlieslich der definitiven Schul- und Unterrichtsordnung für allgemeine Volksschulen und für Bürgerschulen*. Wien, Im kaiserlich-königlichen Schönböcher-Verlag, 1906.
- Engelbrecht, H.: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs. III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984.
- Engelbrecht, H.: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*. Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs, IV, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Wien: Österreichischer Bundesverlag. 1986.
- Ferenc, T.: *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941-1945*, Ljubljana: Modrijan, 1997.
- Ficker, A.: *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen*. Aus Anlaß der Weltausstellung 1873. 1. del. Geschichte, Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens. Wien: Beck'sche k.k. Universitäts – Buchhandlung, 1873.
- Gabrič, A.: *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*, Ljubljana: Pedagoški inštitut, Digitalna knjižnica, 2009. <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=71> (pridobljeno 17. 11. 2009).

- Gönner, R.: *Die österreichische Lehrerbildung von der Normalschule bis zur Pädagogischen Akademie*, Wien: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1967.
- Hojan, T.: Vzgoja učiteljic, v: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Hrvatski školski muzeju Zagrebu et al., Zagreb 1969–1970.
- Hojan, T.: Uršulinske šole od prihoda do leta 1945, v: M. J. Kogoj (ur.), *Tristo let ljubljanskih uršulink*, Ljubljana: Družina, 2002.
- Klein, B.: *Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme*, Linz: Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1996.
- Kogoj, J.: *Uršulinke na Slovenskem*, Ljubljana: Uršulinski provinciat v Ljubljani, 1982.
- Kogoj, M. J.: *Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo*, Uršulinski samostan v Ljubljani na prehodu iz avtonomije v Rimsko unijo, s posebnim poudarkom na šolstvu v letih 1868 in 1918, Ljubljana: Družina, 2006.
- Kolar, B.: Uršulinke in njihove ustanove v času totalitarnih družbenih razmer na Slovenskem, v: Kogoj, M. J., *Tristo let ljubljanskih uršulink*, Ljubljana: Družina, 2002.
- Kronika matrne hiše šolskih sester v Mariboru 1864–1919, 1914–1922 in 1939–1941*, Ljubljana: Kongregacija šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, Mariborska provinca, 2006.
- Melik, V.: Slovenci in »nova šola«, v: Schmidt, V. idr. (ur.), *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Politische Verfassung der deutschen Schulen in den K.K. deutschen Erbstaaten*, Wien, 1806.
- Private education in the European Union. Organisation, administration, and the public authorities' role*. European Union: Eurydice, 2000. http://bookshop.europa.eu/en/private-education-in-the-european-union-pbEC3012728/?pgid=Iq1Ekn0.1lSR00OK4MycO9B0000yvYt81ik;sid=QAEWC_aRZzQWNaLR-7-IrJS0DWIlebvYXnM=?CatalogCategoryID=QN4KABste0YAAAEjFZEY4e5L (pridobljeno 17. 10. 2014).
- Protner, E., *Pedagogika in izobraževanje učiteljev (1919–1941)*, Nova Gorica: Educa, 2000.
- Protner, E.: Pädagogischer Takt und Lehrerpersönlichkeit in herbartianischen Konzepten der Lehrerbildung, v: Coriand, R. (ur.), *Herbartianische Konzepte der Lehrerbildung : Geschichte oder Herausforderung?*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt, 2003.
- Protner, E.: Splošnoizobraževalne zasebne šole na Slovenskem med preteklostjo in sedanjostjo, v: *Sodobna pedagogika*, letn. 61, št. 5, 2010.
- Protner, E.: Razvoj zakonskega urejanja zasebnega šolstva v obdobju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske, v: Šimenc, M. in V. Tašner, (ur.), *Zasebno šolstvo v Sloveniji*, Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2011.
- Protner, E. / Z. Medveš / Š. Batinič / S. Miovska Spaseva / V. Spasenović / S. Šušnjara / V. Zorič / N. Vujisić Živković, Primerjava razvoja izobraževanja učiteljev v državah nekdanje Jugoslavije, v: *Šolska kronika*, letn. 21 = 45, št. 1/2, 2012.

- Protner, E.: Razvoj privatnih ženskih učiteljskih šola u Sloveniji, v: *Anali za povijest odgoja*, 2013, letn. 12.
- Protner, E.: The development of private education regulation in the field of teacher training in Slovenia, v: *History of education & children's literature*, 2013, letn. 8, št. 1.
- Scheipl, J. in H. Seel: *Die Entwicklung des österreichischen Schulwesens von 1750–1938*. Graz: Leykam Verlag, 1987
- Sagadin, J.: Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini, v: Schmidt, V. et al., (ur.), *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Schmidt, J.: *Entwicklung der katholischen Schule in Österreich*, Wien: Herder & Co., 1958.
- Schmidt, V.: Učiteljsko izobraževanje na Slovenskem v prvi polovici 19. stoletja, v: *Sodobna pedagogika*, letn. 9, št. 5–7, 1958.
- Schmidt, V.: Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti, v: Schmidt V. idr. (ur.), *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Schmidt, V.: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, I., II. in III. del, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, 1934.
- Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini za šolsko leto 1939/40*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, 1940.
- Strmčnik, F.: Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske, v: Schmidt, V. idr. (ur.), *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Šimenc, M.: Zasebno šolstvo, v: Šimenc, M in J. Krek (ur.), *Zasebno šolstvo: struktura, primerjava različnih šolskih sistemov in zakonodajne rešitve v Republiki Sloveniji*, Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, 1996.
- Šuštar, B.: Učiteljske organizacije na Slovenskem in njihova idejna usmeritev od sredine 19. do sredine 20. stoletja, v: *Šolska kronika*, letn. 2, 2001.
- Thun, L. Grafen von: Allerunterthänigster Vortrag des treugehorsamen Ministers des Cultus und Unterrichts Leo Grafen von Thun, betreffend provisorische Gesetz über den Privatunterricht, v: *Vierunddreißigste Beilage-Heft zum allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Priloga k št. 309, 1850.
- Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca*. Zagreb: Naklada Ćirilo-Metodske nakladne knjižare, 1921.
- Zakon o učiteljiščih*. Tiskovna zadruga: Ljubljana, 1930.

Zusammenfassung

Die Entwicklung der Gesetzgebung auf dem Gebiet der Privatschulen im slowenischen Raum mit besonderem Nachdruck auf privaten Lehrbildungsanstalten für Frauen

Edvard Protner

Der vorliegende Beitrag verfolgt die Entwicklung des privaten Schulwesens seit der Situation, als die Katholische Kirche ein vollständiges Monopol auf dem Gebiet des Schulwesens besaß, bis zur Situation, als sie ihre mehrheitliche Anwesenheit lediglich im Sektor des privaten Schulwesens zu erhalten vermochte. Es stellt sich heraus, dass die Wiederherstellung des Schulsystems als einer „öffentlichen Angelegenheit“ unter Staatsaufsicht im Rahmen des Ersten österreichischen Schulgesetzes noch nicht die Gründung der privaten, konfessionellen Schulen anregte, weil die (mehrheitliche) katholische Kirche einen genügend großen Einfluss auf den Inhalt und die Gestaltung des Unterrichts im öffentlichen Schulsystem bewahrte und sie deshalb keinen Bedarf an der Gründung der eigenen Schulen hatte. Dieser Einfluss verstärkte sich mit der Inkraftsetzung des Zweiten österreichischen Grundschulgesetzes, als die katholische Kirche das Recht auf Schulaufsicht erhielt, nicht nur in öffentlichen (staatlichen), sondern auch in konfessionellen (jüdischen und protestantischen) Schulen. Einen Wendepunkt in der Entwicklung des privaten Schulwesens stellt das revolutionäre Jahr 1848 dar, als sich das Prinzip der Gleichheit vor dem Gesetz, das grundlegende Prinzip der bürgerlichen Gesellschaft, auch auf dem Gebiet des Schulwesens durchzusetzen vermochte. Die katholische Kirche begann in einem breiteren Ausmaß ihre eigenen konfessionellen Schulen erst dann zu gründen, als ihr Status auf dem Gebiet des Schulwesens mit anderen Konfessionen gleichgestellt wurde. Veränderungen in dieser Richtung wurden von der Gesetzgebung 1848 angedeutet, endgültig aber wurden sie von der liberalen Gesetzgebung im Jahre 1869 durchgesetzt.

Die katholische Kirche hatte bis zu diesem Zeitpunkt keinen Bedarf, in größeren Mengen eigene konfessionelle Schulen zu gründen – dies aber gilt nicht für die Schulung der Frauen. Versucht man, die geschichtliche Bedeutung und den Wert der privaten katholischen Institutionen für die Bildung der Lehrerinnen im slowenischen Raum einzuschätzen, muss man auf jeden Fall vor allem die Tatsache hervorheben, dass diese Bildung eine bedeutende Rolle bei der Emanzipation der Frauen spielte, da ihnen dadurch die berufliche Emanzipation ermöglicht wurde und das zu einem Zeitpunkt, als den Frauen keine anderen Berufe zur Verfügung standen, mit denen sie in der Lage wären, sich ihren Lebensunterhalt zu verdienen. Als aber dann der Staat begann, selbst Lehrbildungsanstalten auch für Frauen zu gründen, spielten die privaten katholischen Lehrbildungsanstalten für Frauen eine bedeutende Rolle bei der Bereitstellung des Pluralismus im Schulangebot angesichts der weltanschaulichen Vielfalt. Man muss auch hervorheben, dass an den privaten katholischen Lehrbildungsanstalten für Frauen die Unterrichtssprache in der Regel Slowenisch war, während an den staatlichen Lehrbildungsanstalten (in Ljubljana und Maribor) bis zum Zerfall der Donaumonarchie in der Regel in Deutsch (auch für slowenische Schüler) unterrichtet wurde. Mit einer derartigen Sprachpolitik leisteten die Nonnen einen wichtigen Beitrag zur Erhaltung und Entwicklung des slowenischen nationalen Bewusstseins. Der Bedarf an der Gründung privater Schulen wegen der Bedürfnisse an Frauenbildung oder wegen der Erhaltung der Sprache, ist eine geschichtliche Reminiszenz. Auf der anderen Seite aber ist auch heute noch das Recht auf Gründung von privaten Schulen legitim. Die Eltern haben nämlich das Recht, die entsprechende Bildung für ihr Kind zu wählen. Dabei handelt es sich um das Argument, mit dem Minister Thun bereits im Jahre 1850 das erste (provisorische) Gesetz über Privatschulen auf dem Gebiet der Habsburgischen Monarchie legitimierte.